

Алла СЕМЕНОВА

м. Одеса

Модель подолання пізнавально-психологічних бар'єрів у процесі професійної підготовки майбутніх учителів

У статті висвітлено сутність моделі подолання пізнавально-психологічних бар'єрів у процесі професійної підготовки майбутніх учителів; акцентовано увагу на її змістовному наповненні (принципи, вимоги, блоки, зміст, етапи); здійснено аналіз феномена бар'єрів як специфічних перешкод в мисленні; розглянуто основні групи механізмів подолання пізнавально-психологічних бар'єрів.

Успішність педагогічної діяльності безпосередньо залежить від певної сукупності знань про те, як необхідно здійснювати майбутній, який ще не є реалізованим, навчально-виховний процес. У свою чергу, такі знання спираються на знання іншого роду, – знання теорії здійснення діяльності та знання про те, які можливо очікувати наслідки. Така діяльність має *творчий* характер, сутність якої – у *передбаченні* результату правильно поставленого досліду, в створенні зусиллям думки робочої гіпотези, яка була б близька до дійсності, у тому, що М. Склодовська-Кюрі¹ називала „відчуттям природи”, математики називають „математичним чуттям”, педагоги – „педагогічною інтуїцією”. Оскільки асоціації сильно залежать від індивідуальних і соціальних штампів та стереотипів, виникає потреба свідомо звільняти останні з-під жорсткого контролю шаблонного мислення, добиваючись зняття так званих психологічних бар'єрів².

Науковці визначають *бар'єр* як „перешкоду”, „мотив, що перешкоджає виконанню певної діяльності”, „детермінуючий чинник динаміки діяльності на різних її етапах”. При вивченні бар'єрів визначаються наступні їх види:

а) за широтою і специфікою діяльності: пізнавально-психологічний (Б. Кедров³); ціннісно-орієнтаційний, невизначеності, предметно-перетворювальний і дефіциту інформації (Р. Шакуров⁴); „невіри у власні сили”, „функціонально-розумовий” і семантичний (А. Антонов⁵);

б) за характером прояву: внутрішній і зовнішній (Т. Дембо⁶); перцептивний, інтелектуальний та емоційний (К. Холл⁷).

¹ Электронная библиотека N-T.org : энциклопедия : лауреаты Нобелевской премии [Электронный ресурс] ; пер. с англ. — М. : Прогресс, 1992. — Режим доступа : http://www.xenoid.ru/materials/materials_chem/persones/Curie_Marie.php.

² Грановская Р. М. Элементы практической психологии / Р. М. Грановская. — Л. : ЛГУ, 1988. — 565 с.

³ Кедров Б. М. День одного великого открытия / Б. М. Кедров. — К. : Эдиториал УРСС, 2001. — 234 с. — (Серия „Философы России XX века”).

⁴ Шакуров Р. Х. Перестройка управления : психологический аспект / Р. Х. Шакуров. — К. : Знамя, 1988. — 321 с.

⁵ Антонов А. В. Информация : восприятие и понимание / А. В. Антонов. — Киев : Наук. думка, 1988. — 182 с.

⁶ Дембо Т. Гнев как динамическая проблема / Т. Дембо // Динамическая психология : избранные труды / К. Левин. — М. : Смысл, 2001. — С. 534—570.

⁷ Холл К. Теории личности / К. Холл, Г. Линдсей. — М. : КСП+, 1997. — 720 с.

У працях учених підкреслюється, що бар'єр є: перешкодою досягнення мети, призводить до внутрішніх конфліктів, фрустрації (Т. Дембо)]; виникнення психологічних бар'єрів пов'язано з відсутністю віри у власні сили, надмірною орієнтацією на авторитети (А. Антонов)), а подолання бар'єру відбувається з використанням підказки, випадкової асоціації або „трампліну” (К. Дункер⁸, Б. Кедров та ін.), причому, цей процес подолання відбувається за участю емоційно-вольової, пізнавальної та операційно-поведінкової сторін особистості (Р. Шакуров).

Б. Кедров³ визначив поняття „пізнавально-психологічний бар'єр” для характеристики перешкоди, що виникає в мисленні дослідника та яка носить одночасно психологічний і логічний (пізнавальний) характер. На думку автора, такий *бар'єр є необхідним*, він є формою розвитку наукової думки для утримання її достатньо довгий час на актуальному для особистості рівні, допомагаючи тим самим підготувати перехід на наступний більш високий ступінь загальності.

Підкреслимо, що після виконання пізнавальної функції пізнавально-психологічний бар'єр „гальмує” і, з форми розвитку наукової думки, перетворюється на її кайдани. Подолання пізнавально-психологічного бар'єру складає саму суть наукових відкриттів (при цьому, про відкриття говоримо з урахуванням діалектики великого і малого, частини і цілого). Аналіз пізнавально-психологічних бар'єрів в світлі сучасної психолого-педагогічних теорії і практики, як механізмів *зміни особистісно-професійної парадигми* в освітньому просторі педагогічного навчального закладу, надав змоги розробити та урахувати групи механізмів зміни особистісно-професійної парадигми майбутніх учителів відповідно до мети професійної підготовки.

Метою даної статті є розкриття сутності моделі подолання пізнавально-психологічних бар'єрів у системі парадигмального моделювання професійної підготовки майбутніх учителів.

Сутність психологічного бар'єру, на нашу думку, полягає в тенденції користуватися штампами, готовими звичними формами. Непомітно для себе, не усвідомлено, людина потрапляє в „пастку” традиційного, звичного способу мислення, розмірковує у загальновизнаному, традиційному напрямі і, природно, нічого нового і оригінального винайти не може. Вплив бар'єрів полягає в тому, що вирішення завдання не тільки надмірно звужує сферу пошуку гіпотез, але і напрям мислення вже наперед задається штампом.

Як дослідила Р. Грановська⁹, існує декілька *видів* бар'єрів – специфічних перешкод в мисленні, своєрідних заборон. Це можуть бути і самообмеження, що пов'язані з інертністю і трафаретністю мислення, і бар'єри, що викликані обмеженим життєвим досвідом: „Такого не може бути, оскільки не може бути ніколи”. Це може бути преклоніння перед людськими авторитетами, як теперішніми так і минулими, табу, що ґрунтуються на помилковій аналогії. Надзвичайно дієвий спосіб придушення нових ідей – уявлення про те, що ніхто не має права сумніватися в певному рішенні, якщо сам не пропонує нічого кращого або більш доказового”.

⁸ Дункер К. Качественное исследование продуктивного мышления / Дункер Карл. // Психология мышления. — М. [б. и.], 1965. — С. 21—85.

⁹ Грановская Р. М. Элементы практической психологии / Р. М. Грановская. — Л. : ЛГУ, 1988. — 565 с.

Багато років науковці вважали, що здібності людини залежать від задатків, мають ієрархічну структуру і є генетично обумовленими. Однак, на думку генетиків М. Дубініна, Ю. Шевченка¹⁰ та ін. духовний, моральний розвиток не записано в генах, він фіксується в соціальній програмі, що передається шляхом виховання та навчання, яка ускладнюється і розвивається з кожним новим поколінням. Так формується, закріплюється, а за сприятливих умов, змінюється відповідна особистісна парадигма. Отже, можливість розвиватися не залишається незмінною. Якісні ж розбіжності, а звідси *продуктивність діяльності* може бути величезною¹¹.

У працях шведського нейробіолога Х. Хідена є суто біологічне тому підтвердження: мозок потребує для свого повного розвитку не тільки відповідного живлення, а також й стимуляції. Нейрони, які позбавлені будь-якого з цих чинників, особливо *стимулюючого освітнього середовища*, не спроможні формувати мережу волокнистих з'єднань. Вони перетворюються на так звані „порожні лантухи” та в результаті атрофуються.

Відтак, ми вважаємо, що заздалегідь створене *емоційно-позитивне освітнє середовище активної взаємодії* є необхідною вимогою ефективного подолання пізнавально-психологічних бар'єрів: стимулює саму різноманітну діяльність та „по волі” розвиває саме ті характеристики особистості, що у відповідний момент можливо ефективно розвивати. При такому підході орієнтиром є *емоційні прояви* особистості під час навчальної діяльності. Як відомо, емоційна сфера пов'язана з мотиваційною та впливає на неї¹². Тут необхідно відмітити, що досягнення свідомо поставленої мети не виключає можливості попередження всіх об'єктивних наслідків, тому що вони тісно пов'язані з емоційними та мотиваційними проявами й базуються на суб'єктивних процесах, які відбуваються в свідомості та можуть бути не передбачуваними й змінними. Однак, як свідчить досвід, ці наслідки піддаються контролю з боку педагога у процесі багатоканальної взаємодії.

Також успішність професійної підготовки залежить від того, що суб'єктам дозволяють робити самостійно, які рішення студент приймає сам, – все це суттєво розширює можливості пізнання дійсності та можливості усвідомлення власної особистісно-професійної парадигми. До того ж необхідним є усвідомлене викладчачем надання майбутнім учителям *свободи щодо вибору способів дії* (оскільки примус – є ворогом інновацій), а також сприяння прагненню робити щось разом і, звісно, разом радіти успіхам кожного кроку вперед. Адже саме поняття „творчі здібності” пов'язане зі зміною парадигми. Пошук нових шляхів вирішення проблеми є характеристикою як парадигми, так і творчих здібностей.

Наступна, надзвичайно важлива *вимога* успішного подолання пізнавально-психологічних бар'єрів полягає у самому характері процесу професійної підготовки майбутніх учителів, який вимагає *максимальної напруги сил*. Адже, чим частіше у своїй діяльності людина досягає „стелі” власних можливостей і піднімає цю „стелю” все

¹⁰ Дубинин Н. П. Некоторые вопросы биосоциальной природы человека / Н. П. Дубинин, Ю. Г. Шевченко. — М. : Наука, 1976. — С. 224—225.

¹¹ Никитин Б. П. Ступеньки творчества или развивающие игры / Б. П. Никитин. — [3-е изд., доп.]. — М. : Просвещение, 1990. — 160 с.

¹² Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. — СПб. : Питер, 2000. — 712 с. — (Серия „Мастера психологии”).

вище, тим успішніше та ефективніше функціонування особистісно-професійної парадигми. Це добре знають, наприклад, спортсмени, які завжди намагаються на тренувальних зустрічах змагатися з сильними та навіть сильнішими за них суперниками.

У даному аспекті, перенапряга та перевтома, якщо дотримуватись ще однієї важливої вимоги про яку вже згадувалось, не має значного впливу, якщо надавати якомога більше свободи у виборі діяльності, чергуванні справ, тривалості занять будь-якою справою, засобів діяльності та ін. Тут бажання особистості, її інтерес, емоційний підйом є справжнім гарантом того, що сама велика напруга для її розвитку буде продуктивною. Однак, надана свобода не тільки не виключає, а навпаки, передбачає *ненав'язливу, розумну, доброзичливу допомогу викладача* – це, дуже важлива вимога успішного подолання пізнавально-психологічних бар'єрів. „Не можна робити за особистість те, що вона сама може зробити, думати за неї, коли вона сама може додуматися”¹³. Саме складне тут полягає в тому, що б не перетворити свободу у безкарність, чи потурання, а допомогу – у підказку.

Можливість подолання пізнавально-психологічних бар'єрів (*реконструкції та перетворення уявлень*), пояснюється тим, що пізнання майбутнього закладене в активній, перетворюючій сутності людської свідомості та тісно пов'язане з цілепокладанням. Саме завдяки активній, цілеспрямованій трансформації знань про минуле, аналізу теперішніх фактів можливо одержати нове знання – знання майбутнього. Майбутнє конструюється, проектується, створюється самим суб'єктом на основі знань та набутого досвіду, тому дії щодо перетворення знань та уявлень є різновидом прогностичної діяльності. Розумові дії перетворення уявлень складають зміст процесу уяви. Цей пізнавальний психічний процес дозволяє „відірватися” від реально існуючої в теперішньому часі дійсності і, через зміни, одержати принципово нові образи. Творче перетворення образів теперішнього часу і минулого приводить до отримання нового образу, що не існував раніше. Завдяки такій діяльності майбутнє як би переходить в теперішній час¹⁴.

Для *створення ситуації успіху* в процесі професійної підготовки майбутніх учителів з метою подолання пізнавально-психологічних бар'єрів, нами враховувався *вплив мотивації досягнення успіху*: прагнення до успіху, надія на успіх, суб'єктивність оцінювання вірогідності досягнення успіху, наявність суб'єктивних еталонів оцінки досягнень (Г. Ксензова¹⁵). Це стало можливим в межах реалізації *сюжетно-ігрового принципу*, коли змістовний матеріал і всі форми роботи виявляються пов'язаними в єдину смислову лінію. Різноманітність ситуацій сприяє поглибленню відчуття успішності власної особистісно-професійної парадигми. При розгляді таких ситуацій виявлялися відмінності в початковій інформованості партнерів з професійно-педагогічних питань, наявність інформації яка доповнювала матеріал спеціальних дисциплін, що детально вивчалися на спеціальних кафедрах педагогічного навчального закладу.

¹³ Никитин Б. П. Ступеньки творчества или развивающие игры / Б. П. Никитин. — [3-е изд., доп.]. — М. : Просвещение, 1990. — 160 с.

¹⁴ Регуш Л. А. Психология прогнозирования : успехи в познании будущего / Л. А. Регуш. — СПб. : Речь, 2003. — 352 с.

¹⁵ Ксензова Г. Ю. Оценочная деятельность учителя / Г. Ю. Ксензова. — М. : Пед. общ-во России, 2001. — 128 с.

При моделюванні ситуацій в процесі подолання пізнавально-психологічних бар'єрів діяльність суб'єктів нами спрямовувалася на той або інший об'єкт. Адже, *по-перше*, процес пізнання є результатом взаємодії суб'єкта та об'єкта, де пізнання виступає як віддзеркалення, що запізнюється. *По-друге*, можна змоделювати таку ситуацію, коли суб'єкт намагається одержати знання про результати можливої взаємодії між ним і об'єктом, якого ще не існує. У цьому випадку діяльність носить характер передбачення. Тому в процесі вирішення пізнавальних завдань, що конкретизуються у педагогічних ситуаціях, активізуються певні *механізми діяльності* в напрямі прогностичної спрямованості, що докладно пояснені в роботі А. Захарова „Можливості реалізації синергетичного підходу при підготовці вчителя до педагогічного прогнозування”¹⁶.

Як відомо, при вирішенні прогностичного завдання здійснюється пошук невідомого, який полягає у визначенні майбутнього стану об'єкта (пошуковий прогноз) і пов'язаний із знаходженням оптимальних шляхів досягнення заданого стану (нормативний прогноз) – досягнення шуканої (кінцевої) мети.

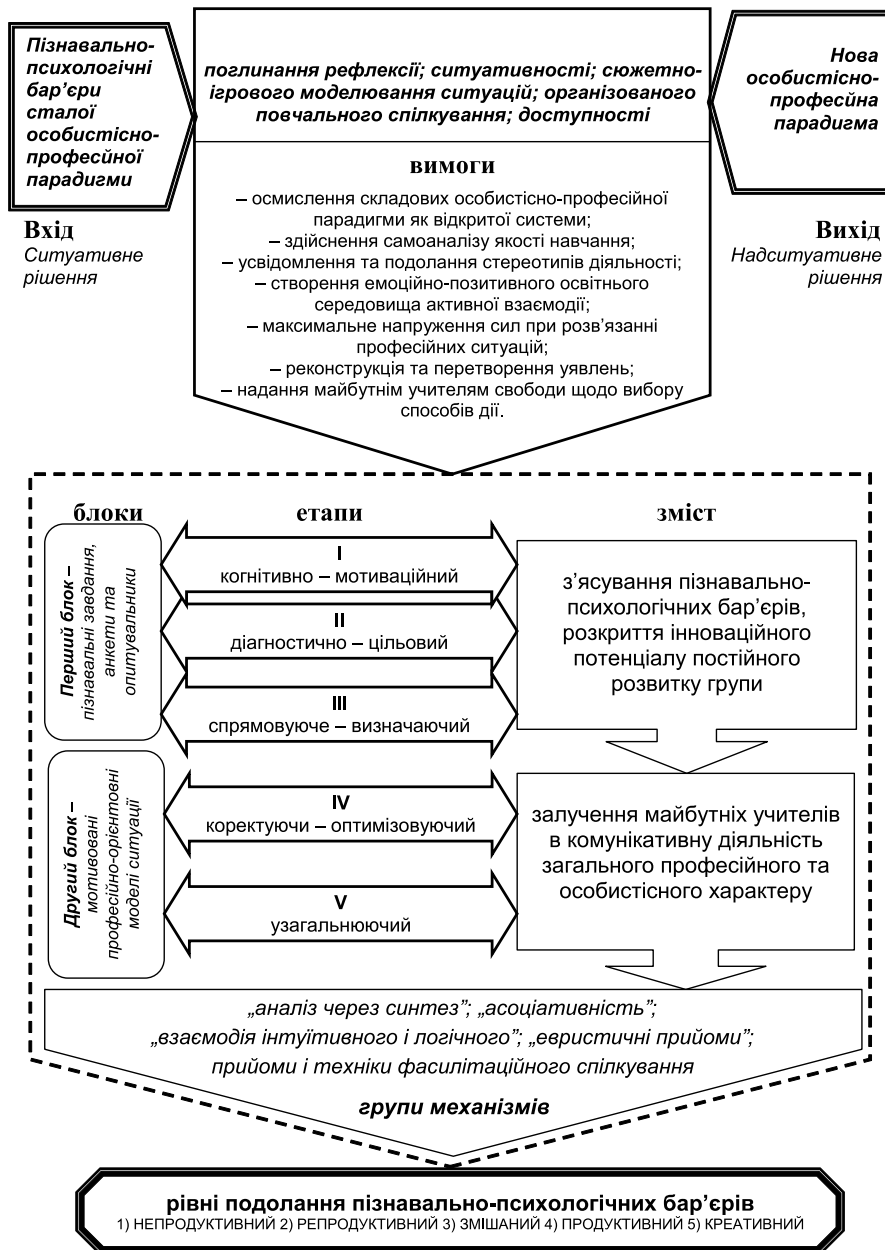
Що стосується послідовності етапів реалізації моделі подолання пізнавально-психологічних бар'єрів – механізмів зміни особистісно-професійних парадигм, то умовно їх можна розділити на два блоки: *перший блок* (підготовчий) – об'єднує такі *етапи* як: I – когнітивно-мотиваційний; II – діагностико-цільовий; III – спрямовуюче-визначаючий. *Другий блок* – містить два *етапи*: IV – коректуюче-оптимізуючий; V – узагальнюючий. Таким чином, послідовність етапів парадигмального моделювання в моделі подолання пізнавально-психологічних бар'єрів, залишається незмінною як і в попередніх моделях-концептах, оскільки вона взаємопов'язана з підвищенням ефективності якості професійної підготовки майбутніх учителів в освітньому просторі педагогічного навчального закладу.

Науково обгрунтована модель подолання пізнавально-психологічних бар'єрів у професійній підготовці майбутніх учителів в освітньому просторі дає можливість продемонструвати певну пізнавальну свободу всім суб'єктам цього процесу. Наявно означена модель подана на рис. 1.

Результати експериментальної роботи щодо побудови та реалізації моделі подолання пізнавально-психологічних бар'єрів в освітньому просторі педагогічного навчального закладу дозволили конкретизувати *сукупність вимог* щодо продуктивності рефлексії, завдяки яким відбувається подолання пізнавально-психологічних бар'єрів:

- усвідомлення викладачем психолого-педагогічних основ (передумов процесів) парадигмального моделювання;
- осмислення складових парадигми як відкритої системи;
- аналіз і зміна неефективних парадигм у власній професійній діяльності;
- використання в практичній роботі інноваційних форм, методів і засобів;
- здійснення самоаналізу якості навчання, настановлення на подолання відсталих, рутинних та непродуктивних прийомів (методів) роботи в аудиторії;

¹⁶ Захаров А. В. Возможности реализации синергетического подхода в подготовке учителя к педагогическому прогнозированию / А. В. Захаров. — Ишим : Ишимский гос. пед. ин-т им. П. П. Ершова, 2006. — 124 с.

Рис. 1. Модель подолання пізнавально-психологічних бар'єрів – механізмів зміни особистісно-професійних парадигм (*продуктивна модель рефлексії*)

- здійснення зміни ціннісних орієнтацій, усвідомлення та подолання стереотипів професійної діяльності;
- максимальне напруження сил при розв'язанні професійних ситуацій;
- створення емоційно-позитивного освітнього середовища, з атмосферою активної взаємодії;

– надання майбутнім учителям свободи щодо вибору способів дії.

Резюмуючи вищевикладене, у *результаті* подолання пізнавально-психологічних бар'єрів – механізмів зміни особистісно-професійної парадигми майбутніх учителів, що взаємодіють в освітньому просторі педагогічного навчального закладу *суб'єктів* цього простору характеризуватиме наступне: надситуативний рівень рішення професійних педагогічних ситуацій; здатність до проектувально-прогностичної діяльності; потреба в професійно-орієнтованому спілкуванні; уміння ефективно взаємодіяти з своїми колегами (емпатія, партнерські відносини); самостійність в опануванні та використанні необхідних засобів та технологій; упевненість у своїх діях; авторитет та пошана у студентів; оптимістичність поглядів на майбутнє, бажання продовжувати освіту та педагогічну діяльність у нових освітніх просторах.

Відтак, сутність моделі подолання пізнавально-психологічних бар'єрів – механізмів зміни особистісно-професійних парадигм полягає у розвитку педагогічної рефлексії, як пізнавальної активності суб'єкта. Як результат цього – у майбутнього вчителя формується мотивація на самопроєктування та професійний розвиток. Означена модель спирається на дослідження *самоорганізації перцептивної системи*: впізнання ситуації (за асоціаціями з раніше відомими), виділення незнайомих (раніше невідомих) характеристик ситуації, виявлення взаємозв'язків системи парадигмального моделювання у професійній підготовці майбутніх учителів.

Алла СЕМЁНОВА

Модель преодоления познавательного-психологических барьеров в процессе профессиональной подготовки будущих учителей

Резюме

В статье раскрывается сущность модели преодоления познавательного-психологических барьеров в процессе профессиональной подготовки будущих учителей; акцентировано внимание на ее содержательном наполнении (принципы, требования, блоки, содержание, этапы); осуществлен анализ феномена барьеров как специфических препятствий в мышлении; рассмотрены основные группы механизмов преодоления познавательного-психологических барьеров.

Alla SEMENOVA

Model of overcoming cognitive-psychological barriers in the process of professional preparation of future teachers

Summary

In the article essence of model of overcoming cognitive-psychological barriers opens up in the process of professional preparation of future teachers; attention is accented on its rich in content filling (principles, requirements, blocks, maintenance, stages); the analysis of the phenomenon of barriers is carried out as specific obstacles in thought; the basic groups of mechanisms of overcoming cognitive-psychological barriers are considered.